

WSPÓŁCZESNE BADANIA NAD KULTURĄ, LITERATURĄ I JĘZYKIEM ROSYJSKIM

pod redakcją Doroty Paśko-Konecniak, Toruń 2012

NEL BIELNIAK

Uniwersytet Zielonogórski

REFLEKSJE NAD ZWIĄZKIEM CZŁOWIEKA Z NATURĄ W TWÓRCZOŚCI ALEKSANDRA KUPRINA

Problem więzi łączących świat ludzki i świat przyrody zajmuje szczególne miejsce w prozie Aleksandra Kuprina (1870–1938). Na zainteresowanie autora *Molocha* tą tematyką złożyło się kilka przyczyn zarówno natury osobistej, jak i historycznoliterackiej.

O jednym z powodów takiego stanu rzeczy wspomniał prozaik podczas prelekcji, która miała miejsce 8 marca 1914 r. w Kijowie. Uznany już wówczas twórca stwierdzał z autoironią: „[...] у А. И. Куприна одно достоинство — он много шатался по России, много видел и все это описал, как умел” (Rotstein 1950: 317).

Lata dziewięćdziesiąte XIX i pierwsza dekada XX w. upłynęły pisarzowi pod znakiem wędrówek po kraju ojczystym oraz podróży zagranicznych. Początkowo związane one były z poszukiwaniem pracy, następnie ucieczką przed zgiełkiem miasta na łono natury, by odpocząć oraz szukać natchnienia, i wreszcie, koniecznością „podreperowania” zdrowia. Niezatarty ślad w pamięci prozaika wyrzył czas spędzony m. in. na Podolu, na Polesiu, na Krymie (zwłaszcza w małej rybackiej osadzie Bałakława), w guberni riazańskiej, gdzie nadleśniczym był jego szwagier Stanisław Nat oraz wielokrotne wizyty w guberni no-

wogrodzkiej w majątku Daniłowskoje, należącym do jego przyjaciela Fiodora Batuszkowa. Ciągłe zmiany miejsca pobytu zaowocowały wieloma ciekawymi spostrzeżeniami, nowymi doświadczeniami oraz znajomościami z nietuzinkowymi ludźmi i dały jednocześnie bogaty materiał do jego utworów, które powstawały zarówno na bieżąco pod wpływem chwili, jak i po wielu latach na emigracji.

Ponadto Kuprin znany był z miłości do zwierząt. Poświęcił im wiele utworów, w których analizował psychikę i nawyki przedstawicieli fauny, ich przywiązanie do człowieka oraz przeprowadzał analogie między życiem zwierząt i ludzi. Temat ten wnikliwie przestudiował Zbigniew Barański w obszernym artykule zatytułowanym *Zwierzyniec Aleksandra Kuprina*, w którym omówił opowiadania prozaika m. in. o psach, koniach i tresowanych zwierzętach z cyrku (Barański 1999: 375–394).

Co ciekawe, znajomi pisarza żartowali, że w nim samym było coś z wielkiego zwierzęcia. Kuprin miał bowiem zadziwiająco dobry wzrok i słuch oraz odznaczał się rzadką wrażliwością na zapachy. Dmitrij Mamin-Sybiriak i Nadieżda Teffi zwracali uwagę na jego zwyczaj obwąchiwania ludzi (Michajłow 2001: 40–41). Zapewne dlatego istotnym elementem pejzażu w twórczości autora *Pojedyńku* są wszelkiego rodzaju aromaty.

Nie bez znaczenia jest także fakt, iż Kuprin pisał na przełomie XIX i XX w., kiedy silne były jeszcze tradycje realizmu krytycznego i równocześnie ważną rolę odgrywały nowe modernistyczne tendencje. Niektórzy twórcy dążyli do odnowienia poetyki realizmu poprzez sięganie do środków wyrazu typowych dla malarstwa, zwłaszcza impresjonizmu, wprowadzanie elementów naturalizmu, ekspresjonizmu czy neoromantyzmu. Punktem wspólnym łączącym pisarzy tworzących na pograniczu tych poetyk, takich jak Iwan Bunin, Michaił Priszwin, Aleksiej Riemizow, Aleksandr Sierafimowicz, Siergiej Siergiejew-Censki czy Boris Zajcew, była refleksja nad tajemnicą życia człowieka i świata natury, ukazywanie zarówno piękna przyrody, jak i surowości jej praw oraz podnoszenie jej do rangi symbolu.

Dostrzeganie w twórczości Kuprina motywów o proveniencji romantycznej nie stanowi novum (Szymonik 1989: 73–83; Mucha 2002:

404; Trofimowa 1970; Usaczewa 1995). Niemniej jednak wypada zwrócić uwagę na jeden z postulatów romantyzmu chętnie eksploatowany na przełomie wieków, ponieważ był on szczególnie bliski autorowi *Jamy*. Mamy tu na myśli ideę odrzucenia cywilizacji i ucieczki w świat nieskażonej, czystej natury. Pod koniec XIX w. koncepcję tę propagował m. in. Lew Tołstoj, który wywarł wpływ na nowe pokolenie pisarzy, w tym również na światopogląd Kuprina. Tołstojowska doktryna społeczno-religijna, której podstawowymi elementami są panmoralizm i krytyka cywilizacji, mająca swoje źródła w fascynacji filozofią Arthura Schopenhauera i Jean Jacquesa Rousseau, wyłożona została m. in. w *Spowiedzi* (*Исповедь*, 1878–1879) i *Na czym polega moja wiara?* (*В чем моя вера?*, 1884). Myśliciel z Jasnej Polany przekonywał, że warunkiem ludzkiego szczęścia jest życie zgodne z prawami przyrody, polegające na obcowaniu z ziemią, z roślinnością i zwierzętami. Natomiast czynnikiem niszczącym więź człowieka z naturą są wytwory cywilizacji naukowo-technicznej (Dębowski 1998: 82–88).

Typową dla modernizmu antytezę realizuje prozaik różnie. Czasami dusznej i ponurej atmosferze wielkich miast, gdzie ludzie, pozbawieni świeżego powietrza i słonecznego światła, egzystują stłoczeni niczym ptaki w klatce, przeciwstawia nieograniczone leśne i morskie przestworza lub spokojne wiejskie życie. Takie wątki pojawiają się m. in. w utworach *Bez tytułu* (*Без заглавия*, 1895), *Włogostawiony* (*Блаженный*, 1896), *Olesia* (*Олеся*, 1898), *Lestrygonowie* (*Лустригоны*, 1907–1911) czy *Noc w lesie* (*Ночь в лесу*, 1931).

Innym razem na zasadzie kontrastu zestawia opisy miejscowości podczas wizyty letników i po ich wyjeździe. Ten chwyt stosuje prozaik m. in. w cyklu szkiców *Lestrygonowie*, napisanym pod wpływem wspomnień z kilku miesięcy spędzonych pod koniec 1905 roku w Bałakławie. Kuprin rozpoczyna i zamyka utwór uwagami o wczasowiczach, którzy zaburzają harmonię i spokój panujące zazwyczaj w rybackiej osadzie. Ślady po ich bytności i pustej egzystencji symbolicznie zmywa deszcz. W szkicu pod znamienym tytułem *Cisza* (*Тишина*), który otwiera cykl, pojawia się opis jesiennej Bałakławy, gdy nie ma już obcych, a życie powraca do normy, by toczyć się zgodnie z porami dnia i roku:

Как воспоминание о гостях, остались только виноградные ошкурки, [...] да еще тот бумажный сор в виде окурков, клочков писем и газет, что всегда остается после дачников.

И сразу в Балаклаве становится просторно, свежо и по-домашнему деловито, точно в комнатах после отъезда на шумевших, накуривших, насоривших непрошенных гостей (Kuprin 1970–1973b: 278).

Skrajnie różne zabarwienie noszą wypowiedzi prozaika o samych letnikach i rdzennych mieszkańcach miejscowości wypoczynkowych. W jego ujęciu wczasowicze, będący nosicielami wyłącznie cech negatywnych takich, jak skłonność do plotkowania, egoizm, lenistwo, kłótniwość czy gadatliwość, odwiedzają urokliwe miejsca, nie żeby odpoczywać i rozkoszować się bogactwem natury, lecz pokazać się w towarzystwie, nawiązać korzystne znajomości, pochwalić nowymi strojami, poflirtować. Taka tematyka pojawia się m. in. w utworach *Na Krymie* (*В Крыму*, 1909), *Veczka od wina* (*Винная бочка*, 1914) czy *Lestrygonowie*.

Zepsutym mieszkańcom wielkich miast prozaik przeciwstawia całą galerię bohaterów żyjących w zgodzie z naturą. Do tej kategorii należą niewątpliwie bałakławscy rybacy, których ukształtowała nieustanna walka z żywiołami. Kuprin przedstawia ich jako ludzi prostych, twardych, dumnych i nieulekłych, którzy kochają zarówno życie, jak i swoją ciężką pracę. Równocześnie jednak podkreśla ich skłonność do żartów i szeroki gest. Ci współcześni Lestrygonowie szybko zapominają o kłopotach i obojętnie odnoszą się do niesprawiedliwych zrządeń losu, ponieważ porwana sieć czy zatopiona łódź nie są warte więcej niż ludzkie życie.

Prawdziwymi dziećmi natury, których byt wpisany jest w dziką przyrodę, są także rdzenni mieszkańcy Polesia, sportretowani przez Kuprina m. in. we wspomnianych już utworach *Olesia* i *Noc w lesie* oraz w opowiadaniach *W głuszy leśnej* (*Лесная глушь*, 1898), *Na głuszcze* (*На глухарей*, 1899), *Srebrny wilk* (*Серебряный волк*, 1901) czy *Zaczarowany głuźec* (*Зачарованный глухарь*, 1912). Świadomość i charakter Poleszuców uformowały gęste bory, bogate we wszelkie gatunki zwierząt, zajmujące ogromne przestrzenie, gdzie

rządzi diabeł leśny a rzeczywistość przeplata się ze słowiańską mitologią i przekazywanymi z pokolenia na pokolenie legendami. Prozaik uwypukla pewne cechy wspólne wyróżniające tych ludzi. Można do nich zaliczyć surowy, nieufny wzrok, małomówność, słuch wyczulony na każdy najdelikatniejszy nawet dźwięk oraz umiejętność bezszelestnego poruszania się i wtapiania w środowisko naturalne. O tym, że bliższa jest im przyroda niż cywilizacja wskazuje m. in. scena nauki czytania i pisania przedstawiona z humorem w *Olesi*:

Ярмола, знавший в совершенстве каждую тропинку своего леса, чуть ли не каждое дерево, умевший ориентироваться днем и ночью в каком угодно месте, различавший по следам всех окрестных волков, зайцев и лисиц, – этот самый Ярмола никак не мог представить себе, почему, например, буквы «м» и «а» вместе составляют «ма». (Kuprin 1970–1973e: 314)

Mimo iż kreśląc sylwetki bohaterów wychowanych wśród przyrody, Kuprin stara się ukazywać zarówno ich zalety, jak i wady to widoczna jest wyraźna tendencja do idealizacji. Ludzie lasu to najczęściej lubiący wypić lenie, którzy zamiast załatwiać niecierpiące zwłoki sprawy związane z gospodarstwem, wolą przez całą dobę włóczyć się po lesie ze strzelbą, co w oczach pisarza jest cechą pozytywną, ale dobrzy ludzie. Do listy przymiotów należy dodać jeszcze dobroduszość, życzliwość i bezpośredniość oraz odwagę, doskonałą znajomość lasu i celne oko.

Zarówno polescy myśliwi, jak i krymscy rybacy kierują się swoim własnym systemem wartości ściśle związanym z zabobonami i wiarą w ciemne moce. Mieszkańcy Bałakławy mają przeczucia dotyczące połowów, wierzą w znaki, talizmany i przesady. Natomiast chłopci z opowiadania *Zaczarowany głuszek* towarzyszący narratorowi w lesie przekonywali go, iż są trzy dni w roku, kiedy pod żadnym pozorem nie wolno polować:

[...] в Светлое Христово Воскресенье, в Благовещенье и в Страстную пятницу. Первое — это грех. А главное, с человеком такое может

в лесу случиться, что хуже самой смерти. И это истинная правда. (Kuprin 1970–1973f: 452)

Kuprin dostrzega oderwanie człowieka od natury i dochodzi do wniosku, iż za zerwanie więzi z naturalnym środowiskiem ludzie zapłacili utratą wielu pozytywnych cech zarówno fizycznych, jak i duchowych. Bohater opowiadania *Duch wieku* (*Дух века*, 1900) konstatuje:

[...] все страдания людей происходят оттого, что люди все больше отдаляются от животных. Мы утратили их натуральную красоту, их грацию, силу и ловкость, их стойкость в борьбе с природой, живучесть. Но хуже всего, что сознание убило в людях инстинкты. (Kuprin 1970–1973a: 435)

Stanisław Zięba wyraża pogląd, że brak harmonii między człowiekiem a przyrodą oraz nieliczenie się z zależnością zjawisk duchowych i materialnych był skutkiem przemian w kosmologii i przyrodoznawstwie m. in. rewolucji kopernikańskiej, która zmieniła dominujący do XVII wieku w europejskiej kulturze średniowieczny obraz świata. Ludzie byli wówczas przekonani, że kosmos jest stosunkowo mały i bliiski człowiekowi. Każda rzecz, każda istota miała w nim swe miejsce, szczególnie dobrze czuł się człowiek – mikrokosmos w makrokosmosie. Wspomniany przewrót, zasadzający się na negacji uprzywilejowanej pozycji Ziemi we wszechświecie, zburzył tę wizję i tym samym rozpoczął się proces transformacji znaczenia i sensu przyrody, jej desakralizacji (Zięba 1995: 137–139).

Kuprin wychodzi z założenia, że poznając tajemniczy świat przyrody szybciej znajdzie odpowiedzi na nurtujące go uniwersalne pytania dotyczące egzystencji ludzkiej, dlatego do filozoficznych rozważań o życiu i śmierci skłania narratora opowiadania *Na głuszce* właśnie ciemna nieprzenikniona noc w poleskim lesie, pełna tajemniczych dźwięków i zapachów:

Я подымаю голову вверх. Но на небе нет ни одной звезды, и у меня вдруг мелькает мистическая, тревожная мысль: неужели все жувающее

осуждено погрузиться после смерти в такой же непобедимый, вечный, ужасный мрак? (Kuprin 1970–1973c: 408)

Natomiast bohater opowiadania *W głuszy leśnej* dochodzi do wniosku, iż tylko uświadomienie sobie przez człowieka swojego nierozzerwalnego związku z naturą i zespolenie się z jej odwiecznym rytmem może przewyciężyć poczucie osamotnienia i bezsensu własnego istnienia oraz przynieść ulgę i pocieszenie. Tylko na łonie przyrody, wśród jej żywiołów człowiek ukazuje swoje prawdziwe oblicze, a bezpośredni kontakt z ziemią, lasem i niebem oczyszcza, wyzwala od wszelkich trosk.

Można pokusić się o stwierdzenie, iż w twórczości Kuprina przyroda urasta do rangi sacrum. Ponadto jej obrazy nierzadko pokrywają się z wizerunkiem matki. Takie postrzeganie przyrody wywodzi się z rozpowszechnionego we wschodniej Słowiańszczyźnie kultu Matki Ziemi. Autor widzi w niej żywy organizm, źródło życia. Potęgę Matki Ziemi prozaik sławi m. in. w utworach traktujących o Polesiu lub osnutych na wspomnieniach pobytu w nadleśnictwie u szwagra (*Olesia, Noc w lesie*). Ich akcja nieprzypadkowo dzieje się wiosną, która jest czasem narodzin i rozkwitu:

Влажная благодатная земля представляется мне всемирной, могучей матерью, щедро предлагающей свои бесчисленные сосцы всему живущему, растущему, дышащему и славящему Создателя. (Kuprin 1970–1973d: 146)

Już w samym przedstawianiu przyrody i cywilizacji na zasadzie antytezy wyraża się ekologiczny światopogląd pisarza. Niemniej jednak wątki proekologiczne zostały w jego twórczości wyartykułowane także bezpośrednio. W utworach *Czarna błyskawica* (*Черная молния*, 1912) i *Noc w lesie* Kuprin kreśli portret idealnego leśniczego, którego pierwowzorem był Nat. Opisuje go jako człowieka wykonującego swój zawód z pasją, uczciwego i nieprzekupnego, edukującego chłopów i, co najważniejsze, umiejącego zarządzać lasami o powierzchni kilkuset tysięcy dziesięcin.

Warto zauważyć, że w drugim z wymienionych opowiadań pojawia się również protest przeciwko zaśmiecaniu lasów. Natomiast w utworze *Żaneta* (*Жанета*, 1933) bohater świadomie rezygnuje z możliwości zdobycia majątku, ponieważ nie chce uczestniczyć w planach osuszenia Polesia. Profesor Simonow, człowiek bezinteresowny, uczciwy, wielbiący przyrodę we wszystkich jej przejawach, potrafi myśleć przyszłościowo i przewidzieć konsekwencje nierozważnych pomysłów, służących jedynie wzbogaceniu garstki osób. Jego zdaniem, próba odwodnienia poleskich torfowisk i bagien:

[...] повлечет за собою непременно обмеление всех водных источников, речонков и рек, как малых, так и средних и больших. Это же со своей стороны грозит оскудением сельских хозяйств на громадных пространствах, остановкой водяных мельниц, прекращением путей сообщения и в особенности пароходному движению по рекам, питаемым водами Полесья. (Kuprin 1970–1973g: 493)

Podsumowując, należy zaznaczyć, iż zdecydowana większość utworów Kuprina powstała w oparciu o materiały zebrane w trakcie jego licznych wyjazdów w ciche zakątki Rosji, dzięki którym miał niejednokrotnie okazję do obcowania z pierwotną przyrodą. To właśnie silne wrażenia estetyczne i głębokie emocje, których źródłem była dzika natura, leży u podstaw filozofii życiowej prozaika i zainspirowały go do rozważań nad związkiem człowieka z naturą oraz jego miejscem we wszechświecie. Nieprzypadkowo humanistyczne tendencje łączą się w twórczości autora *Jamy* z obrazami przyrody, a bohaterowie, mający na co dzień bliski kontakt z naturą, występują jako postaci pozytywne. Wypada więc zgodzić się ze stwierdzeniem Olega Michajłowa, że cała twórczość Kuprina jest hymnem ku czci przyrody, piękna i naturalności (Michajłow 2001: 193).

LITERATURA

Barański 1999 – Z. Barański. *Zwierzyniec Aleksandra Kuprina*. „Slavia Orientalis” 1999, t. XLVIII, nr 3, s. 375–394.

- Dębowski 1998 – J. Dębowski. *Przyroda w filozofii rosyjskiego prawosławia*. WSP w Olsztynie.
- Kuprin 1970–1973a – А. И. Куприн. *Дух век*, [w:] *Собрание сочинений в девяти томах*, t. 2, Москва: Художественная литература, s. 434–439.
- Kuprin 1970–1973b – А. И. Куприн. *Листригоны*, [w:] *idem, Собрание...*, t. 5, s. 278–320.
- Kuprin 1970–1973c – А. И. Куприн. *На глухарей*, [w:] *idem, Собрание...*, t. 2, s. 405–415.
- Kuprin 1970–1973d – А. И. Куприн. *Ночь в лесу*, [w:] *idem, Собрание...*, t. 8, s. 141–148.
- Kuprin 1970–1973e – А. И. Куприн. *Олеся*, [w:] *idem, Собрание...*, t. 2, s. 311–381.
- Kuprin 1970–1973f – А. И. Куприн. *Зачарованный глухарь*, [w:] *idem, Собрание...*, t. 5, s. 451–454.
- Kuprin 1970–1973g – А. И. Куприн. *Жанета*, [w:] *idem, Собрание...*, t. 8, s. 460–517.
- Michajłow 2001 – О. Михайлов. *Жизнь Куприна. «Настоящий художник — громадный талант»*. Москва: Центполиграф.
- Mucha 2002 – В. Mucha. *Historia literatury rosyjskiej od początków do czasów najnowszych*, Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Rotstein 1950 – Э. М. Ротштейн. *Материалы к биографии А. И. Куприна*, [w:] А. И. Куприн. *Забывшие и несобранные произведения*. Пенза: Пензенское областное издательство, s. 271–326.
- Szymonik 1989 – D. Szymonik. *Aleksandra Kuprina opowiadania neoromantyczne*. „Slavica Wratislaviensia” 1989, t. XLVIII, s. 73–83.
- Trofimowa 1970 – Л. П. Трофимова. *Романтические тенденции в творчестве А. И. Куприна*. Казань (автореферат на соискание ученой степени кандидата филологических наук).
- Usaczewa 1995 – Т. П. Усачева. *Художественный психологизм в творчестве А. И. Куприна: традиции и новаторство*. Вологда (автореферат на соискание ученой степени кандидата филологических наук).
- Zięba 1995 – S. Zięba. *Uwarunkowania kryzysu ekologicznego*, [w:] *Ekologia człowieka. Historia i współczesność*. Red. B. Kuźnicka. Warszawa: Wydawnictwo IHN PAN, s. 137–139.

REFLECTIONS ON THE HUMAN RELATIONS WITH NATURE IN ALEKSANDR KUPRIN'S WORKS

The problem of bonds between the human world and nature is an important part of Aleksandr Kuprin's prose. The times when he created his works, as well as his personal experiences and preferences, contributed to the aforementioned problem. The author of *Olesya* preferred life in the bosom of nature to depressing life in Saint Petersburg. Therefore, his characters escape from the chaos of existence into the pristine world of forest or sea expanse, finding there refuge and shelter. In some of Kuprin's works a pro-ecological plot can be noticed, as well as a motif of the sacralization of nature.

РАЗМЫШЛЕНИЯ О ВЗАИМОСВЯЗИ ЧЕЛОВЕКА И ПРИРОДЫ В ТВОРЧЕСТВЕ АЛЕКСАНДРА КУПРИНА

Вопрос взаимосвязи мира людей и мира природы занимает очень важное место в прозе Александра Куприна. На этот факт оказали влияние как эпоха, когда жил и создавал писатель, так и его жизненный опыт. Автор *Олеси* предпочитал жизнь на лоне природы угнетающему петербургскому существованию, поэтому его герои охотно убегают в неиспорченный мир лесных или морских пространств, так как природа приносит им утешение и дает приют. В некоторых произведениях Куприна можно заметить проэкологические сюжеты и мотив сакрализации явлений природы.